

Manuel Martí

Departament d'Història Contemporània
Universitat de València (C.U. Castelló)

**LA RESTRICCIÓ CENSITARIA DEL VOT DURANT LA
RESTAURACIÓ: L'EXEMPLE DE CASTELLÓ DE LA PLANA
(1877-1889)**

Durant molt de temps, els estudis sobre els processos electorals espanyols del segle XIX han oscil·lat entre una doble alternativa. D'una banda, hi ha qui, escudant-se en les conegudes i estudiades irregularitats que han caracteritzat els comicis en Espanya fins èpoques relativament recents, renuncia explícitament a prendre els resultats electorals oficials en consideració; hi ha, d'altra banda, erudits tractats basats directament en eixes mateixes xifres (1). Entre l'acceptació acrítica de les dades i els menyspreu absolut dels processos electorals com a indicatius de l'evolució de les opinions polítiques, ha d'haver-hi, forçosament, terceres vies: hi ha la via intermèdia —acadèmicament eficaç però científicament aberrant— de considerar vàlids aquells resultats que confirmen les hipòtesis de partida i d'estendre el certificat caciquil d'irrealitat per a aquells que no venen en ajut de la tesi de l'investigador. Sortosament, cada vegada són més els estudis que (partint d'un fet innegable —que les xifres de vots, amb relativa independència de la major o menor legitimitat d'origen, són expressions de poder—) assagen una interpretació crítica dels resultats, tenint en compte les circumstàncies concretes de l'elecció i la significació dels còmputos finals (2).

La tendència a l'abandó de l'anàlisi de les xifres s'accentua en els estudis sobre períodes de sufragi censitari, com si la restricció censitària eliminàs per complet la fiabilitat dels processos electorals o com si la inexistència de sufragi universal implicàs necessàriament el menyspreu de la significació d'aquests comicis. Es obvi que les eleccions censitàries no poden ser considerades, ni tan sols en condicions de la major legalitat, manifestació de l'opinió política general; ¿ho són, en canvi, els comicis celebrats amb sufragi universal (la qual cosa vol dir, fins ben entrat el segle XX en la majoria dels països europeus, sufragi exclusivament masculí i vedat també als joves)? Les votacions censitàries assoleixen un caràcter semblant d'indici, de manifestació de poder de determinats sectors socials. D'altra banda, estudis ben prestigiosos han posat de relleu el paper essencial dels períodes de sufragi censitari en etapes de transició i d'aprenentatge polític. En una obra ja clàssica, Maurice Agulhon (3) assenyala la participació municipal censitària —que no es limitava necessàriament a les èlites locals— com un dels mitjans de politització progressiva de les masses. Sufragi censitari i esfera política local esdevenen, així, elements amb nova i decisiva caracterització.

És precisament en l'àmbit dels estudis electorals on s'haurà de centrar l'estudi d'aquestes qüestions. Un cas privilegiat, en aquesta perspectiva, és el de la ciutat de Castelló de la Plana, petita capital de província on el republicanisme obtingué sonats èxits electorals ja en els anys inicials de la Restauració, molt abans del restabliment del sufragi universal masculí (4). Absents —o presents sols simbòlicament— en les eleccions legislatives, els republicans castellonencs aconseguiren la seua primera majoria municipal en 1879, i la mantindrien —llevat del bienni 1887-1889— fins ratificar-la en els primers comicis locals després de la supressió de la restricció censitària del vot. Que una força radicalment oposada al sistema polític establert —el republicanisme de Cas-

telló era federal i, més tard, zorrillista— aconseguís assegurar-se una plataforma de poder de la importància d'un ajuntament provincià, malgrat les mesures censitàries establertes, ens ha de dur, forçosament, a plantejar la qüestió de la base social d'un tal moviment i, d'una forma indirecta, a la dels mecanismes de restricció del dret de vot.

El republicanisme castellanenc era, a la llum de la nostra investigació (5), l'expressió política de sectors socials molt diversos, units en una aliança interclassista no exenta de contradiccions i d'elements populistes. La democràcia aparegué a Castelló caracteritzada com un moviment d'artesans, comerciants i llauradors modestos; des de ben aviat, però, el republicanisme fou instrumentalitzat pels sectors més renovadors de la burgesia local, delerosos per conquerir un poder municipal que els permetia posar les bases d'una completa estratègia de desenvolupament econòmic centrada en dos aspectes: l'aprofitament de la condició de capital de província i la consolidació d'una agricultura comercial i exportadora. L'hegemonia dels grans comerciants exportadors i dels joves professionals hagué de ser imposada, de tota manera, a la clientela menestral i proletària; en efecte, el republicanisme castellanenc comptaria, des de la seua aparició en la setena dècada del XIX fins el seu col.lapse en 1936, amb l'adhesió d'un bigarrat conjunt de sectors populars (treballadors dels oficis artesanals, jornalers i petits propietaris de terra, botiguers), respecte dels quals els republicans jugaven un triple paper: defensant les seues condicions de vida i treball, protestant per l'injust sistema tributari i oferint expressió política dintre de la tradició radical del liberalisme (6).

L'auge republicà ha de ser posat necessàriament en relació amb el panorama social del Castelló de l'època (quadre 1). A la llum de les dades oferides pel padró municipal de 1877 (7), la ciutat de la Plana presentava característiques bastant peculiars: si d'una banda es constata l'existència d'un sector primari predominant (amb abundància de jornalers, és a dir, amb proves evidents de la penetració de les relacions capitalistes de producció en el camp, sense que aixó faça minvar la importància de la petita propietat familiar), cal destacar, per un altre costat, la pervivència d'un sector secundari de regular importància, centrat en la manufactura del cànem i en un seguit d'oficis menestrals; un sector terciari (atribuïble a la condició de capital de província) reduït, però no despreciable, completa el quadre.

Dintre d'aquest marc general, els barris de la ciutat se'ns presenten amb fesomia pròpia i diferenciada (quadre 2), permetent la distinció entre un nord-est (barris de Sant Nicolau, Sant Pere, Sant Tomàs, Santa Agustí i Sant Fèlix) amb major pes agrari i funcional (amb taxes elevades d'analfabetisme, fins i tot per damunt de l'exagerada xifra general) i un sudoest (barris de la Trinitat, Sant Joan i Santa Maria) menestral i comercial. Aquest contrast inicial es completa amb la contraposició entre el centre urbà (la «vila»), habitat per propietaris, comerciants, funcionaris i menestrals, i els dos ravals de la ciutat (barris de la Trinitat, al sud, i de Sant Roc i Sant Fèlix, al nord), de població majoritàriament agrària.

**Quadre 1: ESTRUCTURA PROFESSIONAL DE LA CIUTAT DE CASTELLÓ
EN 1877 - XIFRES GLOBALS.**

		(a)	(b)
SECTOR PRIMARI:	4.840	45,96	
1. Propietaris:	388	3,68	8,01
2. Llauradors:	837	7,94	17,29
no agr.: 39 %:4,65			
3. Famil. Llaurad.:	489	4,64	10,10
no agr.: 53 %:10,83			
4. Arrendataris:	218	2,07	4,50
5. Famil. arrend.:	131	1,24	2,70
6. Mariners-pesc.:	156	1,48	3,22
7. Assalariats camp:	2.621	24,89	54,15
no agr.: 15 %:0,57			
SECTOR SECUNDARI:	3.437	32,64	
8. Empresaris:	15	0,14	0,43
9. Patrons oficis:	780	7,40	22,69
cànem : 195 %:25'-			
10. Famil. Oficis:	332	3,15	9,65
cànem : 139 %:41'86			
11. Assal. Oficis:	2.310	21,93	67,20
cànem : 1.436 %:62'16			
SECTOR TERCIARI:	2.128	20,21	
A) COMERÇ I TRANSPORT:	369	3,50	17,34
12. Comerciants:	174	1,65	8,17
13. Petit comerç:	99	0,94	4,65
14. Assalar. Comerç:	48	0,45	2,25
15. Transport:	48	0,45	2,25
B) SERVEIS:	1.342	12,74	63,06
16. Patrons:	17	0,16	0,79
17. Empleats:	191	1,81	8,97
18. Treb. no qualif.:	382	3,62	17,95
19. Servei domestic:	752	7,14	35,33
C) PERSONAL OFICIAL:	334	3,17	15,69
20. Personal admó.:	123	1,16	5,78
21. Catedràtics:	11	0,10	0,51
22. Mestres:	41	0,38	1,92
23. FF. AA. - Oficials:	30	0,28	1,40
24. FF. AA. - Suboficials:	60	0,56	2,81

25. Clero:	69	0,65	3,24
D) PROFES. I TÈCNICS:	83	0,78	3,90
26. Professionals liberals:	61	0,57	2,86
27. Tècnics:	22	0,20	1,03

ALTRA POBLACIÓ ACTIVA

28. Mixtos:	75	0,71
29. II.I. i no class.:	49	0,46

TOTAL POBLACIÓ ACTIVA:	10.529	% pobl. ciutat:	46,82
30. Jubilats:	20	% id.	: 0,08
31. Pobres:	121	% id.	: 0,53
32. Estudiants:	1.513	% id.	: 6,72
33. No consta:	10.303		
POBL. TOTAL CIUTAT:	22.486		

Notes:

(a) percentatge sobre la població activa de la ciutat.

(b) percentatge sobre el sector econòmic.

Font: Padró Municipal de 1877.

Elaboració pròpia.

Quadre 2: ELS DISTRICTES DE CASTELLÓ.

	I: C. Consist		II: Pàrvuls		III: Órfens	
	S. Mar.	S. Joan	S. Nic.	S. Pere	S. Agu.	S. Tom.
Sector I	40	58	119	57	88	84
Propietaris	301	96	146	277	137	149
Llaur.+fam.	35	86	102	93	158	151
Arrend.+fam.	10	0	0	0	0	0
Assalariats	11	50	146	17	63	58
Sector II	98	144	87	97	61	106
Empresaris	607	71	0	307	271	114
Patr.+fam.	151	190	97	135	55	155
Assalariats	70	122	84	77	62	83
Sector III	237	124	78	195	184	125
Comerciants	331	342	132	158	23	70
Com.+trans.	341	245	115	127	44	62
Patrons	531	62	281	200	118	206

Empleats	188	86	38	221	375	287
Treb. no qual.	61	17	3	24	38	28
Servei dom.	296	148	104	199	169	149
Pers. oficial	189	82	54	410	405	115
P. lib-tèc.	283	133	176	319	224	235
Analf. homes	47	83	104	51	84	83
Analf. dones	71	94	103	72	90	91
Pobres	30	25	138	36	47	23

	IV: Real		V: Basses	VI: Hosp.	
	Trini.	C. Camp	S. Roc	S. Fèl.	Grau
Sector I	101	89	133	143	177
Propietaris	37	0	49	53	0
Llaur. + fam.	90	24	80	249	8
Arrend. + fam.	112	0	220	405	0
Assalariats	121	152	170	76	19
Sector II	117	119	85	76	10
Empresaris	43	0	0	0	0
Patr. + fam.	97	86	58	42	9
Assalariats	127	136	98	93	11
Sector III	71	84	50	45	74
Comerciants	38	0	27	16	205
Com. + trans.	64	0	37	28	303
Patrons	0	0	0	81	0
Empleats	38	186	25	15	0
Treb. no qua.	170	186	156	120	0
Servei dom.	61	95	29	35	7
Pers. oficial	28	0	17	22	122
P. lib-tècn.	13	0	6	17	0
Anal. homes	116	120	126	116	123
Analf. dones	110	115	115	111	114
Pobres	215	345	68	58	36

Nota: Percentatges sobre la població —sols en analfabetisme i pobres— o sobre la població activa, ponderats sobre la base Castelló = 100.

Font: Padró Municipal de 1877.

Elaboració pròpia.

1.- L'IMPACTE DE LA RESTRICCIÓ CENSITÀRIA: DADES GLOBAIS I DISTRIBUCIÓ ESPACIAL.

El bigarrat món social que acabem de descriure no estava, en els anys inicials del regnat d'Alfons XII, dotat de drets polítics uniformes. Després de les eleccions de les que serien Corts Constituents, en 1876, el dret de vot fou restringit dràsticament, suprimint el sufragi universal masculí vigent durant el Sexenni. Amb la nova legislació sols podien votar els veïns majors de 25 anys amb determinat temps de residència, que haguessen pagat vint-i-cint pessetes de contribució territorial o cinquanta d'industrial; així mateix, es reconeixia el dret de vot a les anomenades **capacidades**, individus en possessió d'un títol professional i personal de l'Administració en qualsevol dels seus nivells.

Quin fou l'efecte d'aquesta reglamentació electoral sobre la societat castellonenca? Quines distorsions introduí en el panorama que ja coneixem? Per sort, si ha desaparegut la totalitat de la documentació electoral, no s'ha esde-

Quadre 3: LA RESTRICCIÓ DEL SUFRAGI (I): XIFRES GLOBAIS.

Població de Castelló en 1887:	25.193
Població major de 25 anys (1877):	11.341
Homes majors de 25 anys (1877):	5.259
Població activa (1877):	10.529
Població activa major de 25 anys (1877, inclou dones):	6.108
Electors (1889):	2.699
Elegibles (1889):	1.572
% electors sobre població 1887:	10,71
% elegibles sobre població 1887:	6,23
% electors sobre població major de 25 anys (1877):	23,79
% elegibles sobre població major de 25 anys (1877):	13,86
% electors sobre homes majors de 25 anys (1877):	51'32
% elegibles sobre homes majors de 25 anys (1877):	29'89
% electors sobre població activa (1877):	25,63
% elegibles sobre població activa (1877):	14,93
% electors sobre població activa major de 25 anys (1877):	44,18
% elegibles sobre població activa major de 25 (1877):	25'73

Fonts: Padró municipal de 1877, cens electoral de 1889.

Elaboració pròpia.

vingut igualment amb els censos. Entre les pàgines del llibre d'actes de l'ajuntament de Castelló en 1889 es conserva un cens electoral complet, ja que en aquell any la corporació efectuà quatre revisions de les llistes. La que usarem com a font és la definitiva, aprovada en la sessió extraordinària de l'1 de novembre de 1889. S'hi inclouen 2.699 electors, a 1.572 dels quals se'ls reconeix la condició d'elegibles.

Davant d'aquesta primera xifra podem plantejar-nos ja algunes qüestions. L'observació inicial, no per òbvia menys important, és que qualsevol valoració ha de partir de bestreta de la constatació de la marginació política a què son sotmesos determinats col·lectius socials: joves i dones es veuen absolutament exclosos del sufragi.

Tanmateix, tot i haver recordat aquesta eliminació, les xifres que ofereix el quadre 3 fan pensar, ja que les proporcions calculades són superiors a allò que hom preveia. En efecte, el cens electoral censitari de 1889 agrupa un deu per cent de la població castellanenca, la qual cosa està per damunt de moltes estimacions (8). Si comparem a més la xifra d'electors amb d'altres magnituds, la representativitat del cens hauria de ser millor valorada: així, els capacitats per al vot serien la quarta part de la població activa, i un quaranta-quatre per cent de la major de 25 anys, arribant fins i tot a representar poc més de la meitat dels homes que havien superat l'edat mínima exigida. Aquesta sorpresa inicial, de tota manera, ha de ser de nou relativitzada: els 2.699 electors no representen ni la quarta part dels qui haurien dret de vot amb el sufragi universal per als majors de 25 anys, i es quedarien sols a meitat camí si es tractàs del sufragi universal masculí amb els mateixos límits d'edat. Cal tenir en compte també que els percentatges estan subjectes a error per excés, ja que les magnituds preses com a terme de comparació procedeixen de dates dos anys (1887) o dotze anys (1877) anteriors a la realització del cens.

Finalment, l'abast de la restricció és encara més palpable quan hom pren en compte el nombre de castellanencs que no sols podien votar sinó que podien ser elegits. Resta clar, doncs, que el sufragi censitari limita greument la representació del panorama social descrit anteriorment.

És eixa distorsió uniforme, o varia segons les zones del casc urbà? La resposta la trobem al quadre 4. D'acord amb les seues xifres, és evident que els sectors del casc urbà més beneficiats —o menys perjudicats— pel sufragi censitari són els de la vila i, en especial, els del seu centre, sobretot el barri de Sant Pere (amb el 8,99% de la població passa al 11,41% dels electors). En tots els barris de la vila tenen dret a vot més del 10% de llurs habitants, i tots augmenten llur coeficient respecte al que tenien en xifres brutes de població (amb l'excepció de Sant Nicolau). En canvi els ravals i les zones de l'extraradi n'eixen perjudicades, en especial el barri de Sant Roc. Ací l'excepció la constitueix el barri de Sant Fèlix: amb un 5,62% del padró agrupa el 9,89% dels electors, que representen un notabilíssim 21,12% dels seus habitants.

Les tendències apuntades s'agreugen en considerar el col·lectiu dels elegibles: Sant Fèlix, Sant Pere, Santa Maria i Sant Joan són ara les demarca-

cions afavorides, mentre les més perjudicades resulten ser Trinitat i Sant Roc. El percentatge dels electors que no poden ser elegits, que a la vila es manté sempre per baix del 40%, puja vint punts als ravals —de nou amb l'excepció de Sant Fèlix—.

Quadre 4: LA RESTRICCIÓ DEL SUFRAGI (II): ELS BARRIS.

Barri	(a)	(b)	(c)	(d)	(e)	(f)
S. Maria	1.237	5.50	191	7.07	1.57	15.44
S. Joan	2.282	10.14	322	11.93	1.79	14.11
S. Nicolau	2.299	10.22	235	8.70	- 1.52	10.22
S. Pere	2.022	8.99	308	11.41	2.42	15.23
Grau	517	2.29	72	2.66	0.37	13.92
S. Agustí	1.168	5.19	181	6.70	1.51	15.49
S. Tomàs	1.646	7.32	208	7.70	0.38	12.63
Trinitat	5.325	23.68	546	20.22	- 3.46	10.25
C.Camp	405	1.80	31	1.14	- 0.66	7.65
S. Roc	3.821	16.99	338	12.52	- 4.47	8.84
S. Fèlix	1.264	5.62	267	9.89	4.27	21.12
CASTELLÓ	22.486	100	2.699	100	-	12.00
Barri		(g)	(h)		(i)	(j)
S. Maria		144	9.16		3.66	24.60
S. Joan		211	13.42		3.28	34.47
S. Nicolau		142	9.03	-	1.19	39.57
S. Pere		208	13.23		4.24	32.46
Grau		18	1.14	-	1.15	75.00
S. Agustí		108	6.87		1.68	40.33
S. Tomàs		141	8.96		1.64	32.21
Trinitat		280	17.81	-	5.37	48.71
C. Camp		11	0.69	-	1.11	64.51
S. Roc		131	8.33	-	8.66	61.24
S. Fèlix		178	11.32		5.70	33.33
CASTELLÓ		1.572	100		-	41.75

Notes:

- (a) Habitants en 1877.
- (b) Percentatge sobre la població total en 1877.
- (c) Electors en 1889.
- (d) Percentatge sobre el total d'electors.
- (e) Diferència entre les columnes d i b.
- (f) Percentatge d'electors sobre població.
- (g) Elegibles en 1889.
- (h) Percentatge sobre el total d'elegibles.
- (i) Diferència entre les columnes h i b.
- (j) Percentatge de no elegibles sobre electors.

Font: Cens electoral de 1889.

Elaboració pròpia.

2.- DRET DE VOT I OCUPACIÓ PROFESSIONAL. CARACTERITZACIÓ DELS DISTRICTES ELECTORALS.

Aquesta distribució geogràfica dels electors ens dona una pista sobre el sentit selectiu amb què opera la condició censitària. En efecte, si comparem les dades del quadre 5, que reflecteixen la distribució professional del col·lectiu d'electors en 1889, amb els percentatges del padró municipal, observarem que els distints grups socials reben, com era d'esperar, un tractament molt desigual a l'hora d'enfrontar-se amb els drets del sufragi. D'acord amb aquestes xifres, el sector primari està lleugerament sobrerepresentat al cens, ja que el seu tant per cent és poc més de tres punts superior al que obtenia en el padró; el sector secundari és molt castigat per les disposicions censitàries, fins al punt que ocupa un 15,86% menys que en el total de la població activa castellonenca. Per fi, el terciari es troba àmpliament representat: si en el padró constituïa un 20,21% dels actius, en el cens arriba al 30,27%. Podem concloure provisionalment que, des del punt de vista dels habilitats per al vot, es manté el pes de l'activitat rural; entre de les ocupacions «urbanes» és ara el sector terciari el que resulta majoritari.

Aquesta primera impressió ha de ser matisada per l'anàlisi efectuat grup per grup. Dintre el primer sector econòmic es constata un augment relatiu dels propietaris, malgrat la reducció numèrica en termes absoluts, deguda sens dubte a l'alt tant per cent de dones que incloïa aquest grup en el padró.

El problema principal el constitueixen els llauradors. Tot i que és possible que els criteris d'empadronament hagen variat d'una ocasió a l'altra (és a dir, que en 1889 siguen considerats llauradors individus que en 1877 foren cata-

logats en altres denominacions del primari) i que cal tenir en compte que en el cens desapareix l'especificació dels arrendataris (existent al padró), és inevitable anotar l'espectacular ascens d'aquest grup professional, que esdevé la minoria majoritària entre els electors castellanencs: un 26,12%, molt superior al 15,89% que li atorgàvem en el padró —sumant fins i tot els familiars, el arrendataris, etc.—. Per contra, els assalariats del camp resulten molt castigats: sols un de cada sis entra en el cens, encara que continuen representant un tant per cent estimable del total d'electors.

En arribar al sector secundari ens cal ser molt prudents; ara és evident que les comparacions són perilloses: en el cens de 1889 no s'expressa cap grau dintre l'ofici (hom escriu «carpintero», sense especificar si s'és mestre, oficial o aprenent). Això no tindria massa importància en molts camps de l'artesanía —és de sentit comú que en una fusteria qui paga contribució és el fuster, i no els seus operaris—, però resulta difícil pronunciar-se sobre la posició dintre la producció de la majoria dels treballadors del cànem i l'espart. Així, és probable que fossen més que els dotze registrats els assalariats dels oficis que tenien dret a votar. Amb tot, el fet més notable és, no cal dir-ho, la greu reducció general del pes del món artesanal a l'hora del sufragi.

Quadre 5: CENS ELECTORAL DE 1889 - ESTRUCTURA PROFESSIONAL.

	Electors	%.	
SECTOR PRIMARI:	1.324	49.05	
1. Propietaris:	144	5.33	
2. Llauradors:	705	26.12	no agr.: 5 %:0.71
3. Famil. Llaurad.:	—	—	
4. Arrendataris:	—	—	
5. Famil. arrend.:	—	—	
6. Mariners-pesc.:	63	2.33	
7. Assalariats camp:	412	15.26	
SECTOR SECUNDARI:	453	16.78	
8. Empresaris:	8	0.29	
9. Patrons oficis:	433	16.04	cànem: 82 %:18.93
10. Famil. oficis:	—	—	
11. Assal. oficis:	12	0.44	cànem: 3 %:25.00

SECTOR TERCIARI:	817	30.27
A) COMERÇ I TRANSPORT:	177	6.55
12. Comerciants:	141	5.22
13. Petit comerç:	22	0.81
14. Assalar. comerç:	1	0.03
15. Transport:	13	0.48
B) SERVEIS:	50	1.85
16. Patrons:	14	0.51
17. Empleats:	30	1.11
18. Treb. no qualif.:	4	0.14
19. Servei domèstic:	2	0.07
C) PERSONAL OFICIAL:	508	18.82
20. Personal admó.	485	17.96
21. Catedràtics:	2	0.07
22. Mestres:	4	0.14
23. FF. AA. — Oficials:	—	—
24. FF. AA. — Suboficials:	—	—
25. Clero	17	0.62
D) PROFESSIONALS I TÈCNICS:	82	3.03
26. Profess. liberals:	69	2.55
27. Tècnics:	13	0.48
ALTRA POBLACIÓ ACTIVA		
28. Mixtos:	33	1.22
29. II.I i no class:	20	0.74
30. Jubilats:	52	1.92
31. Pobres:	—	—
32. Estudiants:	—	—
33. No consta:	—	—
TOTAL ELECTORS:	2.699	100

Font: Cens electoral de 1889. Elab. pròpia.

Dintre el sector terciari es constata un significatiu augment de la proporció representada pels comerciants i per tota l'activitat comercial en el seu conjunt. Per contra, i com era previsible per l'alta participació de col·lectius com els treballadors no qualificats o el servei domèstic, el subsector de serveis sofreix una acusada davallada. El fenomen més notable, però, és la multiplicació del coeficient assolit pel subsector de personal oficial (val més considerar-lo en bloc, per la poca distinció que el cens fa entre els distints grups professionals

seus): d'un 3,17% del padró es passa al 18,82% dels electors. Per fi, també els professionals liberals i tècnics veuen incrementada llur presència relativa, encara que en termes més modestos.

Finalment, cal subratllar les proporcions modestes però apreciables de grups com els jubilats —exclusos en la nostra anàlisi de la població activa—, mixtos —individus que declaren dues ocupacions—, il·legibles i no classificats. En general, i com a conclusió, podríem afirmar que les normes censitàries primen la representació dintre el cos electoral de la petita propietat agrària i del personal administratiu, mentre que el sector més marginat és, naturalment, el dels assalariats de qualsevol camp professional.

Quin és, així, el mapa electoral de la ciutat, després de la intervenció dels criteris censitaris? Com caracteritzaríem els diferents districtes, d'acord amb aquest nou punt de vista? El comentari del quadre 6 —que ofereix el percentatge ponderats per la mitjana castellonenca de cada grup professional en els distints barris— ens pot acostar a la resposta.

Segons aquestes dades, el districte primer (Casa Capitular: barris de Santa Maria i Sant Joan) es caracteritza pel baix pes relatiu del sector primari, mentre els altres dos presenten valors per damunt de la mitjana castellonenca. Quant a eixe primer sector, el percentatge corresponent als propietaris és molt alt, sobretot a Santa Maria, mentre llauradors i assalariats compten amb taxes molt baixes. És elevada, pel contrari, la proporció assolida pels oficis artesans, en especial a Sant Joan. En el terciari destaca l'altíssim tant per cent dels comerciants, seguits pels professionals liberals (S. Maria) i el personal de l'administració, amb nivells regulars però sobre la regla general. És tracta, doncs, d'un col·legi desvinculat de les activitats agràries —amb l'excepció ja comentada dels propietaris—, amb barris artesanals i, sobretot, comercials. Aquesta descripció es correspon bastant fidelment a la que es desprén de la seua estructura socioprofessional segons el padró de 1877; el sufragi censitari, doncs, no ha alterat substancialment la caracterització del districte.

Al districte segon (Pàrvuls: Sant Pere, Sant Nicolau i el Grau) el sector primari és petit —especialment a Sant Pere—, el secundari regular —per dalt de la mitjana— i el terciari superior als valors mitjans. Propietaris i llauradors —aquests sols a Sant Nicolau; a Sant Pere són escassos— obtenen bons percentatges, al contrari que els assalariats del camp. Els oficis artesans estan ben representats. En el terciari, hi ha nivells normals per als grups de comerciants i personal oficial (alt aquest darrer a Sant Pere) i molt destacats per al de professionals liberals i tècnics. El Grau manté la seua tradicional fesomia de poblat mariner. En resum, un districte poc homogeni, amb un sector terciari important, sobretot a Sant Pere; els criteris censitaris hi han castigat els assalariats i al primari en conjunt.

El districte tercer (Órfens) inclou Sant Agustí i Sant Tomás. En el primer barri els grups professionals per damunt les mitjanes són els de llauradors, personal de l'administració —81% més que per a tot Castelló— i professions liberals. Sant Tomàs es revela com un barri bastant equilibrat, amb tendències sem-

blants a l'anterior. El districte, doncs, continua essent un àmbit de la propietat agrària i el personal oficial; el censitarisme ha perjudicat el sector primari i potenciat la dependència de l'Administració, si ho comparem amb les dades del padró.

El districte quart (Real: Trinitat i cases de camp) presenta un baix sector terciari, mentre els altres dos compten amb percentatges lleugerament superiors als habituals. Hi són ben presents els llauradors i, sobretot, els jornalers del primari, hi ha una bona representació dels oficis i els grups professionals del terciari assoleixen baixos nivells. Es configura, doncs, com un districte agrícola i artesanal, tot i que el sufragi censitari ha perjudicat l'impacte que en la seua estructura professional tenien els assalariats de tots els sectors, mentre potencia la força del grup de llauradors.

El districte quint (de les Basses), integrat exclusivament pel barri de Sant Roc, era de forma clara una demarcació amb electors agraris, especialment del grup dels assalariats. També el percentatge dels llauradors era superior a la mitjana, mentre secundari i terciari assolien nivells baixíssims. En aquest cas, les restriccions censitàries havien afectat de forma clara els assalariats dels oficis.

Quadre 6: ELS BARRIS: DISTRIBUCIÓ ESPACIAL DELS GRUPS PROFESSIONALS DINTRE EL CENS DELS ELECTORS (1889).

Barri	S.I.	Pr.	LI.	As.	S.II	S.III	Co.	P.o	P.I
S. Maria	28	157	20	0	115	194	271	143	259
S. Joan	56	134	50	47	157	145	273	119	112
S. Nicolau	90	120	116	50	127	101	98	104	140
S. Pere	65	280	56	15	116	148	106	150	257
Grau	178	0	11	0	8	23	0	39	0
S. Agustí	77	62	108	40	72	148	11	181	127
S. Tomàs	69	81	72	63	109	129	74	145	143
Trinitat	114	48	108	164	105	79	66	87	24
C. Camp	53	0	99	0	173	149	247	180	0
S. Roc	169	50	121	320	44	24	17	30	0
S. Fèlix	163	42	252	76	67	21	29	19	24

Nota: les xifres corresponen als percentatges sobre el total d'electors, amb índex Castelló = 100. Les abreviatures són: S(ector), Pr(opietaris), LI(auradors), As(salariats), Co(mercants), P(ersonal) O(ficial), P(rofessions), L(iberals).

Font: Cens electoral de 1889.

Elaboració pròpia.

El sufragi censitari havia respectat, però, el caràcter de l'últim dels districtes, el sisè (Hospital). Malgrat les distorsions, San Fèlix seguia essent un barri de llauradors, amb un sector primari amplíssim que reduïa les altres activitats a la mínima expressió.

3.- ALGUNES REFLEXIONS FINALS

Hem pogut comprovar com les limitacions censitàries distorsionaven greument la caracterització del cos social castellanenc, primant sectors com els de la petita propietat agrària o el personal dependent de l'Administració i perjudicant els col·lectius de treballadors assalariats. Però, d'altra banda, hem pogut també constatar la incidència, en el cens electoral, de sectors socials modestos: agricultors amb poca o mínima propietat, artesans amb obradors familiars... La restricció censitària no ha esborrat, malgrat tot, les classes subalternes. I el reflex d'aquesta presència es tradueix immediatament en el terreny electoral; entre 1879 i 1889 els republicans aconseguiren la totalitat dels regidors elegits en el districte IV, on el cens era compost, com hem vist, de llauradors i artesans modestos; també els jornalers analfabets —però que entraven al cens per la contribució de minúscules parcel·les d'horta— del districte V atorgaren majories consecutives als demòcrates; el republicanisme aconseguí resultats notables fins i tot en els districtes VI (on el naixent catolicisme polític li disputava la clientela agrària) i I (on el pes de l'artesanat arrencà algun que altre regidor a l'hegemonia monàrquica).

De tot l'anterior es desprenen una sèrie de conclusions, que la manca d'estudis semblants en altres localitats ens impedeixen, per ara, generalitzar:

1.- La restricció censitària del vot (a Castelló i durant els primers anys de la Restauració) perjudicà sobretot l'exercici dels drets polítics per als assalariats de tots els sectors econòmics, permetent, per contra, la sobrerrepresentació de la propietat agrària i l'element oficial. El sufragi restringit no excloué, tanmateix, la inclusió en el cens electoral d'un percentatge apreciable d'individus d'extracció popular: jornalers amb petites propietats i treballadors del món artesanal; la presència d'aquest col·lectiu en l'estructura socioprofessional castellanenca feu possible la incidència electoral de sectors no pertanyents a les *élites* econòmiques locals.

2.- La coincidència, en l'àmbit local, d'una determinada estructura de classes i d'una particular conflictivitat política (fruit de les ambicions desenvolupistes d'alguns sectors burgesos i de l'ànsia de participació política d'alguns sectors populars) permeté l'aparició d'un focus de resistència als mecanismes del sistema polític de la Restauració, que la restricció censitària del dret al sufragi no aconseguí sufocar. En l'àrea de la política local i en períodes de vot censitari, doncs, és possible constatar l'existència de processos de presa de cons-

ciència política i participació electoral d'amplis sectors socials.

3.- La limitació censitària contribuï, segurament, a què l'emergència dels treballadors i artesans com a força política adoptàs la fórmula de convergència, en la tradició radical del liberalisme, amb determinats col·lectius d'extracció burgesa. L'adscripció republicana de la classe treballadora —entesa en un sentit ampli, que inclou el complex món de la petita producció— assoleix d'aquesta manera el caràcter d'instrument de mobilització d'un sector social que rebutja un joc polític establert que el margina (9). En general, hom pot concloure que s'imposa l'estudi de l'actuació de la classe obrera naixent atinent a l'evolució concreta de les estructures econòmiques i al context polític determinat en què aquest grup social intenta adquirir protagonisme polític (10).

NOTES

- 1.— Entre aquesta darrera línia destaca l'obra inaugural dels estudis electorals en Espanya, la de Miguel MARTÍNEZ CUADRADO: *Elecciones y partidos políticos de España (1868-1931)*, Madrid, Taurus, 1969; la línia contrària arrenca sens dubte de la desqualificació global que Joaquín Costa (*Oligarquía y caciquismo como la forma actual de gobierno en España: urgencia y modo de cambiarla*, Madrid, Sección de Ciencias Históricas del Ateneo, 1902, pp. 50-57) feu del sistema electoral de la Restauració; hom en pot veure un bon exemple, si fa el cas, a Joaquín ROMERO MAURA: «El caciquismo: tentativa de conceptualización», *Revista de Occidente*, 127 (1973), pp. 15-44 (especialment, 15-17). Una nova reconsideració de la qüestió, a Andreu MAYAYO i ARTAL: «Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració (1875-1923)», *L'Avenç*, 109 (1987), pp. 5-6.
- 2.— Vegeu, per exemple, Conxita MIR: *Lleida (1890-1936): caciquisme polític i lluita electoral*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985 i, en un àmbit més proper, Alicia YANINI: *Elecciones caciquiles en la provincia de Valencia. Política y sociedad entre 1876 y 1901*, tesis doctoral, Universidad de Valencia, 1982/83.
- 3.— *La République au village*, Paris, Editions du Seuil, 1979, pp. 295ss.
- 4.— Manuel MARTÍ: *Cossieros i anticossieros. Burguesia i política local. Castelló de la Plana, 1875-1891*, Castelló, Diputació Provincial, 1985, pp. 29-30 i 277-282. Val a dir que el primer gran triomf electoral republicà es produí arran de les municipals de 1869; sobre el Sexenni a Castelló, Rosa MONLLEÓ PERIS: «Castelló durante el Sexenio. Partidos políticos y transformaciones económicas», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LIX (1983), pp. 437-466.
- 5.— Ens basem, per tal com roman pràcticament inèdita, en la nostra tesi doctoral *Del triomf de la Restauració a l'ascens de la nova política. Política local, administració i societat a Castelló de la Plana, 1875-1891*, Universitat de València, 1986/87; les referències a la societat castellonenca procedeixen del seu capítol X. Sobre la caracterització del republicanisme castellonenc, vegeu *Cossieros i...* pp. 85-123 i Antonio LORENZO GÓRRIZ: *Movilización popular y burguesía republicana en Castellón de la Plana: 1931: los orígenes de la Segunda República*, tesis de licenciatura, Universidad de Valencia, 1985/86.
- 6.— Sobre els suports socials dels altres republicanismes valencians comença a haver una considerable literatura. Així, sobre el blasquisme, es pot veure: Luis AGUILÓ LUCIA: *Sociología electoral valenciana. Las elecciones en Valencia durante el reinado de Alfonso XIII*, Valencia, Facultad de Derecho, 1976; Alfons CUCÓ GINER: *Sobre la ideología blasquista. Un assaig d'aproximació*, València, E. Climent, 1979; Ramir REIG: *Obrers i ciutadans. Blasquisme i moviment obrer. València, 1898-1906*, València, IAM, 1982 i *Blasquistas y clericales. La Lucha por la ciudad en la Valencia de 1900*, Valencia, IAM, 1986. Sobre el republicanisme alacantí, Rosa Ana GUTIÉRREZ LLORET: *Republicanos y liberales. La Revolución de 1868 y la I República en Alicante*, Alicante, Instituto Juan Gil-Albert, 1985 i Javier VIDAL OLIVARES: *Burguesía y poder: Alicante durante la Restauración (1875-1905)*, tesis de licenciatura, Universidad de Valencia, 1983. Sobre les relacions entre el món de la petita producció artesanal i les posicions polítiques del republicanisme en l'Europa del XIX, vegeu John BREULLY: «Artisan economy, artisan politics, artisan ideology: the artisan contribution to the nineteenth-century european labour movement» dins EMSLEY, C., WALVIN, J. (eds.): *Artisans, peasants & proletarians 1760-1860*, London, Croom Helm, 1985, pp. 187-225 i Bernad H. MOSS: *The origins of the French labor movement, 1830-1914. The socialism of skilled workers*, Berkeley, University of California Press, 1980; un estat de la qüestió, a Jesús MILLÁN: «La diversidad de la respuesta obrera en el siglo XIX». *Debats*, 17 (1986), pp. 70-75. Altres reflexions sobre el republicanisme, en l'àmbit espanyol: C. A. M. HENNESSY: *La república federal en España (Pi y Margall y el movimiento republica-*

no federal, 1868-1874), Madrid, Aguilar, 1967; Demetrio CASTRO ALFÍN: «Jacobinos y populistas. El republicanismo español de mediados del siglo XIX» dins J. ÁLVAREZ JUNCO (comp.): *Populismo, caudillaje y discurso demagógico*, Madrid, CIS-Siglo XXI, 1987, pp. 181-217; Pere GABRIEL: «El marginament del republicanisme i l'obrerisme», *L'Avenç*, 85 (1985), pp. 34-38.

- 7.— El padró municipal de 1877 es conserva a l'Arxiu Històric Municipal de Castelló. La classificació professional emprada és, a grans trets, la següent (no s'indica res si la denominació coincideix amb els termes utilitzats al padró): Sector Primari (s'especifiquen els percentatges referits a professions no agrícoles, com «pastor», etc.): Propietaris, Llauradors («labrador propietario»), Familiars Llauradors (fills d'individus del sector anterior, encara que consten amb altres denominacions referides a activitats agràries), Arrendataris («labrador arrendatario»), Familiars Arrendataris (fills d'individus del sector anterior, encara que consten amb altres denominacions referides a activitats agràries), Mariners-Pescadors, Assalariats del Camp («labrador-jornalero», «jornalero de labranza», etc.); Sector Secundari (s'especifica el pes relatiu del sector dedicat al cànem i espart): Empresaris («Fabricante», «Industrial», etc.), Patrons d'Oficis («maestro herrero», etc.), Familiars dels patrons d'Oficis (fills d'individus del sector anterior, encara que consten amb altres denominacions referides a activitats artesanals), Assalariats dels Oficis («oficial herrero», «aprendiz herrero», etc.); Sector Terciari: Subsector Comerç i Transport: Comerciants, Petit Comerç («vendedor», «tratante», etc.), Assalariats del Comerç, Transport («ordinario», etc.); Subsector Serveis: Patrons («maestro barbero», etc), Empleats, Treballadors no qualificats («mozo de limpieza», «planchadora», etc.), Servei Domèstic; Personal Oficial (depenent de l'Estat): Personal de l'Administració, Catedràtics, Mestres, Oficials de les Forces Armades, Suboficials, Clero; Professionals Liberals («abogado», etc.), Tècnics («perito», «agrimensor», etc.); Mixtos (declaren més d'una professió), Il·legibles i no classificats.

La divisió del casc urbà era la següent: Districte I (barris de Santa Maria i Sant Joan), Districte II (barris de Sant Nicolau, Sant Pere i el Grau), Districte III (barris de Sant Agustí i Sant Tomás), Districte IV (barri de la Trinitat i Cases de camp), Districte V (barri de Sant Roc) i Districte VI (barri de Sant Fèlix).

Divisió territorial i classificació professional semblats han estat utilitzades per a l'estudi del cens electoral de 1889, conservat en el llibre d'actes de sessions d'eix mateix any (Secretaria de l'Ajuntament de Castelló de la Plana).

- 8.— En les eleccions legislatives, per exemple, els electors representaven sols el 5,1% de la població espanyola després de la llei electoral de 28 de desembre de 1878, i el percentatge es reduí encara més amb el pas del temps (M. CUADRADO, *op. cit.*, p. 237ss.; Miguel ARTOLA: *Partidos y programas políticos, 1808-1936*, Madrid, Aguilar, 1977, t. 1, p. 54); Javier REAL CUESTA (*El carlismo vasco 1876-1900*, Madrid, Siglo XXI, 1985, pp. 229-241) ha subratllat com altres tipus d'eleccions —en el cas basc les provincials— comptaven amb un electorat molt superior —entre el deu i el quinze per cent de la població—.
- 9.— Cf. Jordi MALUQUER: *El socialismo en España, 1833-1868*, Barcelona, Crítica, 1977, pp. 90-96, 278-279 i 244-245; Juan J. TRIAS-Antonio ELORZA: *Federalismo y reforma social en España (1840-1870)*, Madrid, Seminarios y Ediciones, 1975, pp. 92-93 i 244-245.
- 10.— MILLÁN, *loc. cit.*